

I. Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Sivas'taki Faaliyetleri

The Activities of the Red Crescent Society in the World War I in Sivas

Mustafa SARI* - Coşkun DOĞAN**

Öz

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas'ta I. Dünya Savaşı'nın başlarında teşkilatlanmaya başlamıştır. Cemiyetin Sivas'taki faaliyetlerini ise Kafkasya Cephesi'ndeki gelişmeler şekillendirmiştir. Savaşın hemen başında cepheye destek olmak için şehirde bir Hilâl-i Ahmer Hastanesi kurulmuştur. 1916 yılının ikinci yarısında Erzurum ve Trabzon gibi şehirlerin işgali Sivas'ı daha önemli hale getirmiştir. Erzurum'daki Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Sivas'a nakledilmesi ve Trabzon limanından sevkiyatın durması da Sivas'ı Kafkas Cephesi'nin sağlık üssü haline getirmiştir. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas'ta kolera, dizanteri, tifo ve lekeli humma (tifüs) aşularını üreten bir laboratuvar ile çiçek aşısını üreten aşıhane ve kuduz tedavihanesi tesis ederek ordu ve sivil halkın bu yöndeki ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştır. Sivas'taki aşı üretimi ile ilgili bu çalışmalar Cumhuriyet dönemindeki aşı üretiminin de temelini oluşturmuştur. Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri, yine Kafkas Cephesi'ndeki gelişmelere paralel olarak 1918 yılı başlarında azalmıştır.

Bu makalede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı yıllarında Sivas'taki faaliyetleri başta Kızılay Arşivi olmak üzere Osmanlı Arşivi ve diğer kaynaklar kullanılarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Sivas, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Çiçek Aşıhanesi, Kuduz Tedavihanesi

Abstract

Red Crescent Society began to be formed in Sivas at the beginning of the World War I. The activities of the Society in Sivas were shaped by the developments of the Caucasus Front. At the beginning of the war, a Red Crescent Hospital was established in the city to assist the front. The significance of Sivas expressed itself right after the occupation of Erzurum and Trabzon in the second half of 1916. Transferring the Red Crescent Hospital from Erzurum to Sivas and the ceasing trading of Trabzon port made Sivas the health base of the Caucasian Front. In addition, the Red Crescent Society established a laboratory producing cholera, dysentery, typhoid and typhus vaccines, a vaccination laboratory producing smallpox vaccine and a ra-

Makale Geliş Tarihi: 31.08.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: SARI, Mustafa – DOĞAN, Coşkun, "I. Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Sivas'taki Faaliyetleri", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 163-186.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: msari@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0883-1995.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD T.C. Tarihi Bilim Dalı, E-mail: dogan_coskun@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0001-5428-3980.

Akademik
Bakış

163

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

bies treatment centre in Sivas, and tried to meet the needs of the army and civilian people in this regard. These production of vaccine in Sivas also formed the basis of vaccine production in the Republican period. The activities of the Red Crescent Society in Sivas decreased at the beginning of 1918 in parallel with the developments of the Caucasian Front.

This article aims to examine the activities of the Red Crescent Society in Sivas during the World War I by using especially the Red Crescent Archive, the Ottoman Archive and related literature.

Key Words: World War I, Sivas, the Red Crescent Society, the Smallpox Vaccine Laboratory, the Rabies Treatment Center

Giriş

Salîb-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti'nin İslam ülkelerindeki adı olan Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, Mekteb-i Tıbbiye Muallimlerinden Miralay Dr. Abdullah Bey ve birkaç arkadaşı tarafından 1868 yılında kurulmuştur¹. II. Abdülhamid Dönemi boyunca atıl bir şekilde kalan Cemiyet², II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1911 yılında yeniden canlandırılmıştır³. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında hızlı bir teşkilatlanma sürecine girmiş ve Osmanlı ülkesinin neredeyse bütün vilayet, kaza hatta bazı yerlerde nahiyelerinde şubelerini açmaya başlamıştır. Sivas Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ise I. Dünya Savaşı sürecinde kurulduğu görülmektedir.

Son dönemlerde literatürde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üzerine yapılan akademik çalışmaların arttığı görülmektedir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üzerine Türkiye'deki ilk doktora tezi Mesut Çapa tarafından "*Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, (1914-1925)*" başlığıyla yapılmıştır. Bu çalışma 2009 yılında Türkiye Kızılay Derneği tarafından basılmıştır⁴. Bunun dışında Mehmet Polat tarafından "*Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*" adlı yüksek lisans tezi yapılmıştır⁵. Cenevre Uluslararası Kızılhaç Komitesi Arşivi belgelerine de yer verilen ve Hüsnü Ada tarafından hazırlanan "*Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*" başlıklı doktora çalışması, literatüre yeni birtakım katkılar sunmaktadır⁶. Bu doktora çalışması da 2021'de basıl-

giriş

- 1 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş ayrıntıları için bkz. Hüsnü Ada, *İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, 32-39.
- 2 Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 12-13.
- 3 Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330, s. 20-21.
- 4 Çapa, *a.g.e.*
- 5 Mehmet Polat, "*Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007.
- 6 Hüsnü Ada, *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

mıştır⁷. Bu gibi genel çalışmaların dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Antalya⁸, İzmir⁹, Kütahya¹⁰, İzmit¹¹, Çorum¹², Kadıköy¹³, Bilecik¹⁴ gibi yerlerdeki faaliyetleri hakkında da çalışmalar yapılmıştır.

Sivas, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nin hemen gerisinde olması ve savaş boyunca işgale uğramaması nedeniyle birçok sağlık kurumuna ev sahipliği yapmıştı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de şehirde hastaneler, Aşı Üretim Laboratuvarları ve Kuduz Tedavihanesi gibi kurumlarla I. Dünya Savaşı boyunca gerek orduya gerek yerli ve mülteci on binlerce sivile büyük hizmetlerde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sivas'ın ön plana çıkmasına ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin çok büyük işler başarmasına rağmen konuyla ilgili müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenlerle kaleme alınan bu makalenin literatürdeki boşluğu doldurması ümit edilmektedir.

Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Kurulması ve İlk Faaliyetleri

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas Şubesi Kasım 1914'te Sivas Valisi Muammer Bey'in gayretleriyle kurulmuştur. Nitekim Muammer Bey, İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdiği 26 Kasım 1914 tarihli yazıda Sivas Hilâl-i Ahmer Cemiyeti şubesinin teşekkül ettiğini belirterek iane (yardım) toplamaya ve sıhhi levazım tedarikine başladığını ifade etmiştir. Muammer Bey aynı yazıda ayrıca Sivas Vilayeti'ne bağlı kazalarda da cemiyetin şubelerinin kurulmakta olduğunu ilave ederek Sivas şubesine ait mühür ile makbuz ciltlerinin hızlı bir şekilde gönderilmesini rica etmiştir¹⁵.

Burada bir hususu belirtmek yerinde olacaktır. Kızılay Arşivi belgelerine yansıdığı üzere Sivas merkez şubesinin kuruluşundan neredeyse bir yıl önce, 1914 Ocak ayında Sivas'a bağlı bir kaza olan Aziziye'de (Pınarbaşı) bir Hilâl-i Ahmer şubesinin varlığından bahsedilebilir. Nitekim Aziziye Kaymakamı Hamid Bey tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkezine gönderilen 15 Ocak 1914 tarihli yazıda Aziziye Şubesi sandığında bulunan 213 kuruş 18

7 Ada, a.g.e.

8 Buket Sarı, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2010.

9 Cevriye Yıldırım, "Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İzmir Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1911-1945)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2013.

10 Tuğba Söğütödere, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kütahya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2012.

11 Mustafa Sarı, "İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)", Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

12 Kemal Kıran, "Çorum'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1932)", Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

13 Kerem Kesbiç, "Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1922)", Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

14 Rıfat Zengin, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Ertuğrul Sancağı'ndaki Faaliyetleri (1912-1930)", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2020.

15 KA, 159/ 6, 13 Teşrinisani 1330 (26 Kasım 1914).

görsel

Akademik
Bakış

165

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

paranın postayla gönderildiği ifade edilmiştir¹⁶. Aziziye şubesinin üyeleri ise Ekim 1914'te Kadı Sıtkı, Müftü Mehmet, Belediye Reisi Mahmut ve Nizâr Ağalardan oluşmaktadır¹⁷. Sivas merkez şubesi kurulmadan önce kazada bir Hilâl-i Ahmer şubesinin kurulması Hilâl-i Ahmer Nizamnamesi'ne aykırı da olsa¹⁸ bu o dönem şartları için olağan bir durumdu. Bunun en önemli nedeni, sancak ve kazalardaki şubelerin vilayet merkezinden müstakil olarak kurulabilmesiydi¹⁹. Burada bir bilgiye de yer vermek gerekmektedir. Kaza şubeleri toplanan ianeleri vilayet merkezlerine gönderirken Aziziye Şubesi'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne posta ile 1 Şubat 1915'te 2.491 kuruş, 4 Şubat 1915'te 1.993,5 kuruş²⁰, 22 Şubat 1915'te ise 15.000 kuruş tutarında iane gönderilmişti²¹. Aziziye'de gerek Hilâl-i Ahmer teşkilatının kurulmasında ve gerek ianelerin genel merkeze gönderilmesinde Aziziye Kaymakamı Hamid Bey'in etkin rolü olduğu görülmektedir.

Aziziye Şubesi örneğinin dışında Sivas Vilayeti'nde diğer liva ve kazalarda Hilâl-i Ahmer şubelerinin açılması Muammer Bey'in yazısından sonra olduğu görülmektedir. Aralık 1914 ortalarında Kangal kazasında bir Hilâl-i Ahmer Şubesi teşekkül edilmiştir. Kangal Hilâl-i Ahmer Şubesi Reisi Tevfik Bey tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne 18 Aralık 1914'te gönderilen bir telgraftan Kangal'da teşkilatın yeni kurulduğu anlaşılmaktadır²². Ayrıca Kangal Şubesi tarafından iane olarak toplanan belli bir miktar meblağ ise Cemiyet Riyaseti'nin tensibi üzerine Tevfik Bey tarafından Sivas Merkez Şube'ye gönderilmiştir²³.

Sivas'a bağlı kurulan diğer bir şube, Aralık 1914 sonlarında teşekkül eden Tokat Hilâl-i Ahmer Şubesi'dir. Bu şubenin ilk üyeleri ise eski Selanik Maarif Müdürü Tahir Rüştü Bey, Aziz Bey ve Abdüllatifzade Rahmi Efendi olmuştur²⁴. 1915 yılı mart ayı başlarında ise Sivas'a bağlı Reşadiye, Niksar, Erbaa ve Zile kazaları şubeleri teşekkül ederek faaliyete geçmiştir²⁵. Mayıs 1915'te ise Zara²⁶ ve Yıldızeli (Yenihan) Hilâl-i Ahmer Şubeleri açılmış ve iane toplama-ya başlamıştı. Yıldızeli Şubesi'nin Reisi Abdülhamit Bey'dir²⁷. Sivas'ın Hafik ilçesinde ise Haziran-Temmuz 1915'te bir Hilâl-i Ahmer şubesi kurulmuştu²⁸.

Gör

16 KA, 78/ 363, 2 Kânunusani 1329 (15 Ocak 1914).

17 KA, 155/ 11, 14 Teşrinievvel 1330 (27 Ekim 1914).

18 Çapa, a.g.e. s. 31.

19 Amasya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesi için de aynı durum geçerlidir. Cemiyet Amasya'da faaliyete geçmeden 7 ay önce Havza'da faaliyete geçmişti (Mustafa Sarı, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Amasya'daki Faaliyetleri (1919-1925)" 9. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019, Amasya, 2021, s. 1458-1459.).

20 KA, 155/12, lef: 1, 22 Kânunusani 1330/ 4 Şubat 1915).

21 KA, 155/12, 9 Şubat 1330/ (22 Şubat 1915).

22 KA, 28/ 84, 5 Kânunuevvel 1330 (18 Aralık 1914).

23 KA, 28/ 84, lef: 1, 8 Kânunuevvel 1330 (21 Aralık 1914).

24 KA, 160/ 3, 16 Kânunuevvel 1330 (29 Aralık 1914).

25 KA, 159/ 6, lef: 1, 23 Şubat 1330 (8 Mart 1915).

26 KA, 34/ 7, 7 Mayıs 1331 (20 Mayıs 1915).

27 KA, 161/ 101, 3 Mayıs 1331 (16 Mayıs 1915).

28 KA, 34/ 10, 22 Haziran 1331 (5 Temmuz 1915).

Sivas Hilâl-i Ahmer Merkez Şubesi'nin kurucu üyeleri başta Vali Muhammer Bey olmak üzere, Kolordu Kumandanı Vekili Avni Paşa, Mektupçu Atâ Bey, Maliye Müfettişi İrfan Bey, Meclis-i Umumi azasından Mustafa Efendi, Şeyh Mehmet Efendi, Düyun-ı Umumiye Başmüdürü Tevfik Bey, Sıhhiye Müdürü Ali Saip Bey, Mebus Rasim Bey ve Sivas İktisat Şirketi gibi 36 kişi ve kuruluştan oluşmaktaydı. 1915 yılının sonuna gelindiğinde bu üyelerin her birinden genel olarak 103 kuruş iane toplanmıştı. Burada belirtilmesi gereken bir husus ise bu dönemde Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin kurucu üyeleri arasında sadece 3 gayrimüslim şahsın bulunmasıdır. Bunlar Sivas Reji Müdürü ile zevcesi ve Çömlekçioğlu Yuvaniki Efendi'di. Ayrıca reji müdürünün zevcesi, kurucu üyeler arasındaki tek kadın üye olduğu da belirtilmelidir²⁹. Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin kurucu üyeleri arasında gayrimüslimlerin sayısının az olmasının nedeni I. Dünya Savaşı sırasında uygulamaya konulan tehcir sebebiyle Ermenilerin bölgeden göç etmeleri olduğu söylenebilir. Zira 1911'den sonra kurulan diğer şubeler incelendiğinde Gayrimüslim unsurların sayısının daha fazla olduğu görülecektir. Ancak yine de tehcir olayının yaşandığı bu süreçte Ermeni ve Rumların da şubenin kurucuları arasında yer alması kayda değer bir husustur.

Yukarıda bahsedilen üyelerin dışında yine bu dönemde teberruda (bağış) bulunanların isimlerine de ulaşılmaktadır. Bunlar Mektubi Mümeyyizi Emin Bey, Binbaşı Şevki Bey, Kızılırmak Muallimi Mustafa Efendi, Muhasebe-i Vilayet Liva Kâtibi Rahmi Efendi, Reşit Efendi ve Bank-ı Osmani Sandık Emni Kalust Efendi gibi 23 kişiden oluşmaktaydı. 1915 yılı sonuna gelindiğinde bu kişilerin her birinden genel olarak 19 kuruş iane toplanmıştır³⁰.

Sivas Hilâl-i Ahmer Merkezi'nin 1914-1915 yıllarında kişi ve kurumlarca yapılan yardımlardan elde ettiği gelir toplamı 70.360 kuruş 15 paraydı. Polis Dairesi memurları 4.361 kuruş yardımda bulunurlarken, Telgraf Dairesi memurları 1.254 kuruş, İstinaf Mahkemesi memurları ise 538 kuruş yardımda bulunmuşlardı. Burada tek tek belirtilemeye de bütün resmî dairelerden toplanan yardımların Sivas merkezine iletildiği söylenebilir. Bunun dışında isim belirtmeyenlerden ise 28.390 kuruş toplanmıştı. Sivas merkezine bağlı sancak ve kazalarda toplanan yardımlar da merkeze gönderilmekteydi. Bu dönemde Kangal'dan 5.617 kuruş, Gürün'den 855 kuruş, Tokat'tan 13.120 kuruş, Hafik'ten 5.150 kuruş ve Erbaa'dan 4.000 kuruş Sivas Merkez Şube'ye gönderilmiştir. Bu yardımlardan en ilginç olanı ise Alman Sefareti'nin İkinci Müsteşarı Mösyö Mauser tarafından yapılan 824 kuruşluk yardımdır³¹. Sivas'ta bulunan yabancılar da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardımda bulundukları görülmektedir.

29 KA, 325/ 5, lef: 4, 1330-1331 (1914-1915).

30 KA, 325/ 5, lef: 4, 1330-1331 (1914-1915).

31 KA, 325/ 5, lef: 1-2, 1330-1331 (1914-1915).

görsel

Akademik
Bakış

167

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Kurulması ve Diğer Faaliyetler

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Sivas'taki faaliyetlerinin temelini Hilâl-i Ahmer Hastanesi oluşturmaktadır. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi, Osmanlı hükûmetinin I. Dünya Savaşı'na katıldığı ilk günlerde, 1 Aralık 1914'te kurulmuştur³². Sivas'ın Kafkas Cephesi'nin hemen gerisinde olması bu hastanenin kurulmasının en önemli nedenlerindedir.

Hastane kurulduktan sonra eksiklikleri özellikle çevre şubelerden temin edilmek suretiyle giderilmeye çalışılmıştır. Hastane için 216 yatak, 43 şilte, 191 yorgan ve 267 yastık teberru edildiği tespit edilmiştir. Bunların dışında 122 pamuklu içlik, 67 pamuklu hırka, 187 entari, 537 gömlek, 23 top çarşafık dokuma, 14 çinko lazımlık, 54 teneke maşrapa, 305 cam bardak, 202 yatak çarşafı, 43 yatak yüzü, 21 yastık yüzü, 21 battaniye, 967 çift çorap, 150 kaşık gibi kırk altı kalem malzeme teberru edilmiştir. Bu teberrularda Aziziye, Kangal, Niksar, Reşadiye ve Tokat şubeleri ön plana çıkarken Müdafaa-i Milliye ve Belediye Emanet Heyeti gibi kurumlardan da yardımlar gelmiştir³³.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin ambarına giren erzak konusunda da arşivlerde bilgiye ulaşılmaktadır. 15 Aralık 1914-13 Aralık 1915 tarihleri arasındaki bir senelik süre zarfında 322 okka tuz, 15 okka fasulye, 743 okka yağ, 2.196 okka pirinç, 2.083 okka yoğurt, 350 kilo ve 196 okka şeker, 2.573 okka süt, 44 teneke gaz, 2.690 okka et, 7.742 okka ekmek, 1.854 okka sebze gibi erzak ambara giriş yapmıştır. Ambara giren erzakın genel olarak Tekâlif-i Harbiye'den, Belediye'den, Aziziye ve Kangal kazalarından elde edildiği görülmektedir. Erzakın bir kısmını ise hastane kendisi satın almıştır³⁴. Bu arada Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin elde ettiği gelirlerin büyük bir çoğunluğunun Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin masrafları için harcandığı görülmektedir. 1915 yılı sonuna kadar şubenin 62.541 kuruş tutarında sarf ettiği meblağın 56.353 kuruşu hastanenin giderlerinde kullanılmıştır. Bunu 3.866 kuruş ile ilaç bedeli takip etmektedir³⁵.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde kuruluşundan itibaren 1915 sonlarına kadar 1.057 hasta tedavi edilmiştir. 14 kişi ise hastaneye geldiğinde ölmüştü. Hastanede tifüs (58 kişi), dizanteri (71 kişi), iltihab-ı ema/bağırsak iltihabı (90 kişi), nezle-i müstevliye/nezle salgını (123 kişi), iltihab-ı kasabât/bronşit (55 kişi), inhirâf-ı mizac/keyifsizlik-kırıklık (159 kişi), daü'l-cereb/uyuz (5 kişi), daü'l-efrenc/frenği (6 kişi), humma-yı racia (71 kişi), humma-yı tifoidi (36 kişi) gibi yaklaşık 40 çeşit hastalık tedavi edilmeye çalışılmıştır. Hastaların 902'si tedavisi biterek taburcu edilirken 100 hasta da tedavileri sürerken vefat etmiştir. Vefat eden hastaların daha çok dizanteri (23 kişi) ve

32 KA, 325/ 5, lef: 3, 1330-1331 (1914-1915).

33 KA, 325/ 5, lef: 5, 8, 9, 11, 1330-1331 (1914-1915).

34 KA, 325/ 5 lef: 6, 1330-1331 (1914-1915).

35 KA, 325/ 5, lef: 10, 1330-1331 (1914-1915).

tifüse (23 kişi) yakalananlar olduğu göze çarpmaktadır. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde sadece Türk askerler değil, cephelerinden gelen esirler de tedavi edilmiştir. Bu şekilde 55 esir hastanede tedavi edildikten sonra askerî hastaneye gönderilmiştir³⁶.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi sadece hastaların tedavisi ile meşgul olmamış, eşya ve erzak vermek suretiyle vilayet dâhilinde bulunan bazı kurumlara yardımlarda da bulunmuştur. Mesela hastane, 1915'te Merkez Vilayet Öksüz Yurdu ihtiyacı için eşya ve erzak vermiştir. Hastanenin 1916 yılında da bu yardımı devam ettirdiği görülmektedir³⁷.

Sivas merkez kazasının dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sivas-Kayseri yolu üzerinde bulunan Şarkışla'da bir hastanesi daha bulunmaktaydı. Aslında hastane tıbbiye son sınıf öğrencilerinden olup 1915 yılının ilk aylarında bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için Sivas Vilayeti'ne tayin olunan Ahmet, adında bir genç tarafından kurulmuştu. Ahmet Şarkışla'ya geldiğinde böyle bir hastanenin kaza için gerekli olduğunu düşünmüş ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımıyla 30 yataklık olarak kurmaya muvafık olmuştu³⁸.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Sivas-Erzurum hattı üzerinde olan III. Ordu nakliyatının gerçekleştirildiği Suşehri'nde de Kasım 1915'te 100 yataklı bir hastane kurmuştu. Hastanenin giderleri ise kaza ahali ve ordu tarafından yapılan yardımlarla sağlanmaktaydı³⁹. Ocak 1916'da Sivas Valisi Muammer Bey bu hastanenin giderleri için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'nden 300 liralık tahsisat gönderilmesini talep etmişti⁴⁰.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise 1915 başlarında Sivas'ta görülen lekeli humma (tifüs) salgınıyla mücadeledir. Bu mücadelenin kahramanı ise bir sonraki başlıkta üzerinde daha detaylı olarak duracağımız Server Kâmil (Tokgöz) Bey'dir. Server Kâmil Bey, I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Şubat 1915 başlarında Erzurum Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne (Başhekimliğine) tayin edilmişti. Erzurum'a giderken Mart 1915 başlarında Sivas'a geldiğinde lekeli humma salgınının çok ciddi boyutlara ulaştığını görmüştü. Çünkü Sivas'ta cepheye gönderilmek üzere eğitim alan 15 bin kadar asker⁴¹ bulunmaktaydı. Hem askerler hem de sivil halk arasındaki lekeli humma salgınıyla Vali Muammer Bey mücadele etmeye çalışmaktaydı. Bakteriyolog Server Kâmil Bey'in Sivas'a geldiğini gören Muammer Bey, bu hastalığın daha fazla yayılmaması için onun yardımını istemişti. Ordunun da uygun görmesiyle Server Kâmil Bey üç hafta kadar Sivas'ta kalarak aldığı

36 KA, 325/ 5 lef: 7, 1330-1331 (1914-1915).

37 KA, 325/ 325, 15 Mart 1333 (15 Mart 1917).

38 KA, 21/35, 17 Mayıs 1331 (30 Mayıs 1915).

39 KA, 531/2, 29 Kânunusani 1331 (11 Şubat 1916).

40 KA, 531/1, 13 Kânunusani 1331 (26 Ocak 1916).

41 Sivas'ta askerleri eğitmek için kurulan 10.000 kişilik bir talimgah bulunmaktaydı (Aziz Samih İlter, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Yay.Haz. Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 56).

şiddetli tedbirlerle hastalığın yayılmasının yollarını kapatmış, daha sonra da Erzurum'a gitmek üzere Sivas'tan ayrılmıştı⁴².

Sivas'ta savaşın ilerleyen aylarında Rus esirlerin sayısının artması sonucu tifüs vakaları artmıştı. Aslında Rus esirleri Sivas'a geldiğinde aralarında bu hastalığa yakalananlar bulunmaktaydı. Esirlere şehirdeki sıhhi heyetin hemen müdahale etmesine, gerekli bütün sağlık tedbirlerinin alınmasına, onların gıdalarına ve elbiselerinin düzgün olmasına dikkat edilmesine rağmen salgın durdurulamamıştı. 17 Ocak 1915-12 Kasım 1915 arasında Sivas'taki Rus esirlerin sayısı 1.786 nefer ile 29 subaydan ibaret olup, bunlardan 875 neferle 6 zabıt tifüs hastalığından dolayı vefat etmişti⁴³.

Erzurum Sıhhiye Heyeti'nin Sivas'a Gelmesi ve Hilâl-i Ahmer Hastanesi

Sivas'taki Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne 1916 yılının ikinci yarısından itibaren Erzurum Sıhhiye Heyeti Reisi Server Kâmil (Tokgöz) Bey sertabiplik (başhekimlik) etmiştir. Erzurum Sıhhiye Heyeti ise ilk olarak Doktor Mehmet Emin Bey'in başkanlığında I. Dünya Savaşı başlangıcında 500 yataklık kapasitesiyle Gülnihal Vapuru'yla Trabzon üzerinden Erzurum'a gönderilmişti. Bu sırada Doktor Mehmet Emin Bey'in istifası üzerine yerine Doktor Server Kâmil Bey tayin edilmişti. Heyet, Şubat 1916'ya kadar Erzurum'da kalmış ancak Rusların Erzurum'u işgali üzerine Erzincan'a nakledilmiştir. Rusların ilerleyişinin devam etmesi üzerine Temmuz 1916'da da Erzincan'dan Sivas'a nakledilmiştir⁴⁴. Bu nakillerde yaz mevsimi yaşandığı için zayıf çok fazla olmamıştı. Erzincan'dan Sivas'a gelen bu heyetin ilk başlarda Bezirci Mahallesi'ndeki binalarda ve Manastır'da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır⁴⁵.

Bu sırada Trabzon'un da Rus işgaline uğraması İstanbul'dan doğrudan cepheye gelen yardımlarda azalmasına neden olmuştu. Bu durum ise cephe hattına yakın olan ancak işgale uğramayan Sivas'ın önemini bir kat daha artırmıştı. Bu süreçte Sivas'taki Amerikan Okulu hastaneye dönüştürülmüş, Erzincan Merkez ve Askerî Hastaneleri ile Erzincan ve Konya Hilâl-i Ahmer hastanelerinin Sivas'a nakledilmesiyle Sivas merkezdeki yatak sayısı 4.000'lere çıkarılmıştı⁴⁶. Böylece 1916 senesi ağustos ayından itibaren Kaf-

gost

Akademik
Bakış

170

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- 42 Server Kâmil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, Matbaa-i Vilâyet, Sivas, 1333 [1917], s. 3.
- 43 BOA, HR.SYS, D: 2219, G: 30, lef: 1, 20 Teşrinisani 1331 (3 Aralık 1915).
- 44 *Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, Yay.Haz. Murat Uluğtekin, M..Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği, Ankara 2013, s. 12-13.
- 45 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 1. Cilt, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 157, 165-166.
- 46 Müjgân Üçer, "1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 17, Yıl: 2011, s. 36. Bu dönemde Refahiye'de 500, Zara'da 1.000, Kayseri'de 300 Tokat'ta 1.000, Zile'de 300, Amasya'da 1.000 Samsun'da 500, Ordu'da 400, Giresun'da 500 yataklı hastanelerle Zincidere'de 1.500 yataklı bir Hilâl-i Ahmer Hastanesi bulunmaktaydı. Bütün bu rakamlar düşünüldüğünde Sivas'taki 4.000 yataklı hastaneler kompleksinin önemi daha da artmaktadır (*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı*, c. II/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 730).

kasya Cephesi'nde adeta yarı mütareke durumunun yaşandığı dönemde cephe gerisindeki önemli hastane şehri Sivas olmuştur⁴⁷.

Bu dönemde Sivas'ta bir Aşı Dârü'l-İstihzarı (laboratuvar) da bulunmaktaydı. Bu laboratuvarın Sivas'ta faaliyete başlama hikâyesi, Erzurum Heyet-i Sıhhiyesi'nin Sivas'a gelme hikâyesiyle örtüşmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Kafkas Cephesi'nde yaralanmayla kaybettiği askerden daha fazlasını hastalıklar sebebiyle kaybetmişti. İstanbul'dan Trabzon'a Gülnihal Vapuru ile yapılan aşı sevkiyatının yetersiz kalması ve aşılardan uzun süre korunamaması nedeniyle yeni bir aşı üretim tesisi kurulmasına ihtiyaç vardı. Bu nedenle 1915'te Erzurum Gurebâ Hastanesi'nde bir aşı Dârü'l-İstihzarı kurulmuştu. 1916'da Erzurum'un Ruslar tarafından işgali sonrasında bu kuruluş Erzincan'a getirilerek buradaki Serum Laboratuvarı ile birleştirildi. Ancak bu kez Nisan 1916'da Trabzon'un Ruslar tarafından işgali ile Hilâl-i Ahmer'in cephe hattına deniz yoluyla yapmış olduğu yardımlar da sona ermişti. Bu sırada Temmuz 1916'da Erzincan'ın da işgal altına girmesi nedeniyle Heyet-i Sıhhiye ile bu Aşı Dârü'l-İstihzarı da Sivas'a nakledildi⁴⁸.

Erzincan'dan nakledilen aşı Darü'l-İstihzarı, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi bünyesinde çalışmalarına başlamıştır. Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarında savaşın sürdüğü bu dönemde dar ve kısıtlı imkânlarla çeşitli aşilar hazırlanmaya başlanmış ve Ağustos 1916'da 254 kg kolera aşısı üretilmiştir. Eylül 1916'da ise şehirdeki muhacirler ve askerlere bu tesiste üretilen aşilar uygulanmaya başlanmıştır⁴⁹.

1916 sonlarında 1917 başlarında Amerikan Okulu'nda faaliyet gösteren Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde Çavdarlızâde Dr. Hayri Bey, Dr. Asım Bey ve Dr. Nuri Bey görev yapmaktaydı. Bunun dışında hastanenin bünyesinde Operatör Kemalettin (Keskinel) Bey'in idaresinde de Ağır Yaralılar Bölümü bulunmaktaydı. Yukarıda bahsedilen Aşı Dârü'l-İstihzarında ise Dr. Bakteri-yolog Tevfik İsmail (Gökçe) Bey görev yapmaktaydı⁵⁰.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin ihtiyaçları için 25 Eylül 1916 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi tarafından 1.000 lira gönderilmişti⁵¹. Bunun dışında hastanenin gelirleri arasında halktan yardım toplamak, cemiyete özel müzeyyenat (süs) eşyası satmak, sinema ve benzeri etkinlikler de bulunmaktaydı. 1916 yılı sonlarında hastane 57.465 kuruşu halktan yardım, 21.328 kuruşu ise müzeyyenat eşyası satışından olmak üzere 78.793 kuruş gelir elde etmişti⁵². Böylece hastane yapacağı faaliyetleri için

47 Mustafa Karatepe, "I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Tifüsle Mücadele", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 8, 2002, 107-162, s. 134-135.

48 Üçer, *a.g.m.*, s. 36.

49 Murat Aksu, "Sivas Telkikhhanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi", *VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği)*, edit. Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul 2006, s. 260.

50 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul 1981, s. 225.

51 KA, 325/ 33, 12 Eylül 1332 (25 Eylül 1916).

52 KA, 315/142, 27 Kânunusani 1332 (9 Şubat 1917).

görsel

Akademik
Bakış

171

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

önemli bir gelir elde etmiş bulunuyordu.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi çalışanlarına bazı durumlarda yardım edildiği de olmaktadır. 1916 sonbaharında doktorların ve memurların elbiseleri artık giyilemez surette yıpranmıştı. Hastane Sertabibi Server Kâmil Bey'in girişimleriyle Eylül 1916'da Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'nden 40 metre kadar elbiselik ve 35 metre paltoluk kumaş temin edilmeye çalışılmıştır⁵³.

Sivas Hilâl-i Ahmer Sıhhiye Heyeti'nin vilayet dâhilindeki sivil halka da yardımları olmaktadır. Erzurum, Trabzon, Erzincan gibi yerlerin Ruslar tarafından işgalleri nedeniyle 1916 bahar aylarında Sivas'a 116.000 mülteci gelmişti⁵⁴. Başta yetim ve dullar olmak üzere bu mültecilerin giydirilmesi ve işleriyle Hilâl-i Ahmer Heyeti ilgilendi⁵⁵. Nitekim 1916 yılı ekim ayına gelindiğinde bu mültecilerin sıkıntıları daha da artmış, birçoğu yarı çıplak bir vaziyette kışı geçirmeye çalışmaktaydılar. Bu durum üzerine Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey, İstanbul Genel Merkezi ile yazışarak bu muhacirlerin giydirilmesine çalışmıştı⁵⁶. Bunun dışında Sivas'ta savaştan dolayı sokaklarda dolaşan çok sayıda kimsesiz çocuk bulunmaktaydı. Hilâl-i Ahmer Sıhhiye Heyeti bir yetimhane açarak sokaktan toplattığı 500'den fazla kimsesiz çocuğu burada koruma altına almıştır⁵⁷.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin şehirdeki halkın yararına faaliyetleri devam etmekteydi. Bulaşıcı hastalıklara mücadele eden Sivas halkının en büyük eksikliklerinden birisi de şehirde herhangi bir eczanenin olmamasıydı. Hastane Başhekimi Server Kâmil Bey, ahalinin ihtiyacı için şehirde bir eczane açılmasını düşünmekteydi. Server Kâmil Bey, 14 Kasım 1916 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine bir telgraf göndererek eczanenin açılması için izin istemişti. Genel Merkez de eczanenin açılmasına izin vermişti⁵⁸.

Bunların dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas esir kampında bulunan Rus esirlerine Salîb-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapılan yardımların ulaşmasında aracılık etmekteydi. Salîb-i Ahmer Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne Sivas'ta bulunan 460 Rus esirine ulaştırılmak üzere Nisan 1916'da 230 liralık bir meblağı havale etmişti⁵⁹. Görüldüğü üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti uluslararası yükümlülüklerini de yerine getirmekteydi.

Gör

- 53 KA, 325/ 184, 19 Ağustos 1332 (1 Eylül 1916).
54 Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004, s. 38.
55 *Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 13.
56 KA, 315/ 66, 22 Eylül 1332 (5 Ekim 1916).
57 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1337/Kasım 1921, Sayı: 3, s. 62.
58 KA, 315/ 92, 1 Teşrinisani 1332 (14 Kasım 1916).
59 Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 228. 1916 yılında Sivas esir kampında 460 Rus askerinin bulunduğunu bir İngiliz Arşivi belgesi doğrulamaktadır. Ancak bu esirlerin dışında kampta 20 Fransız ve 2 İngiliz askeri de bulunmaktaydı (Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları Kralın Eser Askerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 252).

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Faaliyetleri (1917-1918) Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi bünyesinde 1916 yılında faaliyete geçen Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarı'nda aşı üretimine 1917 yılı içerisinde de devam edilmiştir. Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarı ile Merzifon Aşı Dârü'l-İstihzarı'nda 1917 yılında 2.566 kilo kolera aşısı üretilmiş ve gerekli yerlere dağıtılmıştır⁶⁰. Bu dönemde Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi bünyesinde koleranın dışında dizanteri, tifo⁶¹ ve lekeli humma (tifüs) aşuları da üretilmiştir.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Server Kâmil Bey'le mesai arkadaşları, Sivas'ta 1917'nin ilk aylarında tifüs mikrobunu bazı hayvanlara nakletmeye çalışıyorlardı. Bununla amaçlanan, hastalığın nakledildiği hayvanlardan elde edilecek serumlarla hastalığa karşı mücadele edebilmektir. O zamanlar gerek tifüslü hasta kanı gerekse tifüs mikrobunu taşıyan bitler aracılığıyla hastalığın maymunlara naklinin mümkün olduğu zaten biliniyordu. Server Kâmil Bey ve arkadaşları ise hastalığın başka hayvanlara da naklinin mümkün olup olmadığı üzerinde bir süredir çalışmalar yapmaktaydılar. Sonunda bu çalışmalarını netice vermiş ve tifüslü hasta kanı zerk etmek suretiyle hastalığı keçiye nakletmeyi başarmışlardı. Tifüs hastalığı nakledilen keçilerden elde edilen aşı ve serumlarla hastalığın tedavisine çalışılıyor⁶². Server Kâmil Bey, Hilâl-i Ahmer Genel Merkezine gönderdiği 31 Mart 1917 tarihli yazıda bu çalışmalarından bahsederek konuya cemiyetin dikkatini çekmeye çalışmıştı⁶³. Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise Server Kâmil Bey'in öncülüğünde Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarında lekeli humma aşısının nasıl geliştirildiğinin hikâyesinin bizzat Server Kâmil Bey tarafından kaleme alınmasıydı. Server Kâmil Bey *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma* başlığını taşıyan bu kitapçığı Sivas'ta Rumi 1333/Miladi 1917'de kaleme almış ve Sivas Vilâyet Matbaası'na bastırmıştır⁶⁴.

Sivas ve civarında bulaşıcı bir hastalık olan kolera ile mücadele için önemli bir mesai harcanmaktaydı. Sivas yol güzergâhında bulunduğundan bu bulaşıcı hastalığın yayılmaması hususunda daha dikkatli olunması gerekliydi. Tefvik Salim Bey'in yerine III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği görevine getirilen Server Kâmil Bey de Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababet Vekâleti'ne gönderdiği 5 Nisan 1917 tarihli yazıda bu duruma dikkat çekmiştir. Sivas'tan Kayseri ve Harput'a gidecek sivil yolcuların hastanede koleraya karşı aşılanmalarını, yolcular arasında portör (taşıyıcı, bulaştırıcı) aranmasını, temiz olan yolculara temiz olduklarına dair vesika verilmesini istemiştir. Bunun dışında portör durumunun ortaya çıkması hâlinde ise yolcunun muhafaza altında Mülkiye Hastanesi Tecrithanesi'ne teslim edilmesini talep etmiştir⁶⁵.

60 Tefvik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet*, Askerî Matbaa, İstanbul 1941, s. 312-313.

61 Aksu, *a.g.m.*, s. 262.

62 Server Kâmil, *a.g.e.*, s. 47-55.

63 KA, 325/ 384, 31 Mart 1333 (31 Mart 1917).

64 Server Kâmil, *a.g.e.*

65 KA, 325/ 406, 5 Nisan 1333 (1917).

görsel

Akademik
Bakış
173
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Server Kâmil Bey'in uyarısından bir ay sonra, Mayıs 1917'de Zara'daki 18. Alayda iki kolera vakası ortaya çıkmıştı. Bu durumda alay efradı arasında taşıyıcı olup olmadığının araştırılması icap etmişti. İkinci tabur efradının münferit muayenesinin 1 numaralı Mütenevvia Hastanesi'nde⁶⁶ ve diğer taburlar efradının da grup tarzında muayenesinin Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde icrası uygun görülmüştü⁶⁷. Sivas'ta Temmuz 1917'de ise bu kez ahali arasında kolera hastalığı görülmüştü. Merkez Mıntıkası Sertababeti tarafından Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne gönderilen 3 Temmuz 1917 tarihli yazıda ahalden alınan numunelerin laboratuvarda incelenerek bildirilmesi istenmişti⁶⁸.

Sivas'ta 1917'de 179.445 kişiye kolera aşısı tatbik edilmiştir. Bu tür önlemlere rağmen 1917 yılı içerisinde Sivas Vilayeti dâhilinde 192 kolera hastalığına yakalanan kişi tespit edilmiş ve bunların 101'i vefat etmiştir. Kolera hastalığı en fazla Sivas merkez, Erbaa, Merzifon ve Amasya'da görülmektedir⁶⁹.

I. Dünya Savaşı yıllarında en sıkıntılı hastalıklardan birisi de lekeli tifoydu (tifüs)⁷⁰. Lekeli tifo hastalığına sadece halk ve askerler değil, aynı zaman doktorlar da yakalanmaktaydılar. Onların korunması için III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne gönderdiği 7 Nisan 1917 tarihli yazıda lekeli tifo geçirmeyen doktorların aşılmasının zorunlu tutulduğunu belirtmişti. Bu nedenle laboratuvar da her doz ayrı ayrı şişelerde bulunmak üzere elli kişilik aşı hazırlanmasını istemişti. Aşı, lekeli tifo hastalarından alınan kanlardan imal edildiği için Server Kâmil Bey hastanede bulunan lekeli tifo hastalarından alınan kanın aşı hazırlamaya yetmemesi durumunda diğer hastanelerden kan alınmasını da istemişti⁷¹. Bunun dışında Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyaseti, bölgedeki lekeli tifo ile mücadele için 20 Mayıs 1917 tarihinden itibaren tespit edilen lekeli tifo vakalarının teşhis konulduğunda yani lekeler ortaya çıktığı anda mutlaka Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde Doktor Tefvik Bey'e haber verilmesini istemiştir⁷².

Sivas'ta salgın hastalıklarla daha etkin mücadele için Merkez Mıntıkası Sertababeti, Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne 8 Mayıs 1917 tarihinde bir yazı göndermişti. Bu yazıda bütün askerî tabiplerin şehir dâhilinde

66 Sivas'ta iki tane mütenevvia hastanesi bulunmaktaydı. 1 numaralı Sivas Mütenevvia Hastanesi, Dr. Sani Yaver Bey idaresinde Bezirci'deki metruk Ermeni evleri ve Amerikan Hastanesinde yerleşmiştir. 2 numaralı Sivas Mütenevvia Hastanesi ise lise binasında Dr. Nazım Şakir Bey idaresinde 1.000 yatak kapasitesiyle faaliyette bulunmaktaydı. Bkz. Özbay, *age*, 3. Cilt, 2. Kitap, s. 224.

67 KA, 325/ 604, 29 Mayıs 1333 (1917).

68 KA, 325/ 490, 3 Temmuz 1333 (1917).

69 Sağlam, *a.g.e.*, s. 310, 312.

70 Tifüs, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı yetkilileri arasında bazen lekeli tifo, bazen de lekeli humma olarak adlandırılmıştır (Sevilay Özer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Bellekten*, C. 80, no. 287, Nisan 2016, s. 219-220).

71 KA, 325/ 420, 7 Nisan 1333 (1917).

72 KA, 325/ 576, 21 Mayıs 1333 (1917).

görecekları humma, kolera, çiçek, kuduz, beyin humması, humma-yı racia (dönek humma), lekeli humma, humma-yı tifoidi ve kuşpalazı hastalıklarını vakit kaybetmeden Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti'ne veya mıntıka karakollarına ihbar bildirilmesi gerektiği ifade edilmişti. Bunun dışında yazıda bu tür bulaşıcı hastalıklara yakalanan hastaların hanesinin kolaylıkla bulunabilmesi için ihbar varakasına hastanın, ailesinin ve mahallesinin isimleri de yazılması istenmişti. Yazı son olarak bulaşıcı hastalıklar konusunda en ufak ihmali bulunanların şiddetle cezalandırılacakları uyarısıyla bitmekteydi⁷³.

Bu gibi tedbirlere rağmen lekeli tifo sebebiyle doktorlar hayatını kaybetmeye devam etmekteydiler. Sivas Merkez Mıntıkası Sertababeti'nin Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne gönderdiği 17 Haziran 1917 tarihli yazıda doktorların lekeli tifo nedeniyle ölümlerine dikkat çekmekteydi. Yazıda ayrıca, bu ölümlerin devam etmemesi için III. Ordu mıntıkasında bulunan ve tifüs geçirmeyen her tabibin tifo aşısı ile aşılınmalarının mecburi olduğu belirtilmişti. Bunun dışında yazıda aşılananlara hangi tarihte aşıldıklarını gösteren tasdikli vesika verileceği de ifade edilmişti. Yazıda daha sonra lekeli tifo aşısının nasıl hazırlanması ve uygulanması gerektiği de tarif edilmiştir⁷⁴. Bu konuda kendisine ait bir aşı laboratuvarı bulunan Sivas'ın şanslı olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Enfeksiyon ve salgın hastalıklardan vefat eden memurlar ise şehit adedilmekte ve aileleri için de gerekli tedbirler alınmaktaydı. Ancak alınan bu karara rağmen hastanelerde bu gibi bulaşıcı hastalıklardan ölen şahısların vefat ihbarnamelerinde vefat sebepleri bazen gösterilmemekteydi. Bu nedenden dolayı da maaşları kesilmekte ve ayrıca geride kalan çocukları hakkında da bir işlem yapılamamaktaydı. Sivas Merkez Mıntıkası Sertababeti, bu duruma son vermek için 17 Haziran 1917 tarihinde Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne bir yazı göndererek emraz-ı intaniye ve müstevliyeden (enfeksiyon ve salgın hastalıklardan) vefat edenlerin hastanelerden verilecek vefat ihbarnamelerinde kişinin vefat sebebinin mutlaka zikredilmesini istemiştir⁷⁵.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi tifo, kolera, tifüs gibi önemli hastalıkların dışında başka hastalıklarla da uğraşmaktaydı. Nisan 1917'de isvi-dâd (cildin kararması) hastalığı Sivas'ta çok fazla yayılmıştı. Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nden bu hastalığın yayılmasına karşı önlem alınması istenmişti⁷⁶. Hastanenin uğraştığı bir diğer hastalık ise kazıklı humma (tetanos) idi. 1918'in başında Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde kazıklı humma nedeniyle tedavi gören hastalar bulunmaktaydı. III. Ordu tarafından ise bu hastalık takip edilmekteydi. Nitekim Ordunun 2. Mıntıka Sertababeti Ahmet Fikri Bey, Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne de gönderdiği 5 Ocak 1918 tarihli yazıda kazıklı humma şikâyeti ile yatan hastalar ile ilgili kısa bilgilerin yeterli

73 KA, 325/ 513, 8 Mayıs 1333 (1917).

74 KA, 325/ 445, 17 Haziran 1333 (1917).

75 KA, 325/ 444, 17 Haziran 1333 (1917).

76 KA, 325/ 395, 3 Nisan 1333 (1917).

görsel

Akademik
Bakış

175

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

olmadığını, bu hastaların yaralı olup olmadığını, ne vakit yaralandığını, serum tatbik edilip edilmediğinin bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁷⁷.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne bağlı olarak çalışan bir de kimyahaneye bulunduğudur. Bu kimyahanenin görevlisi ise Kimyager Necmettin Bey'dir. Necmettin Bey'in 1916 Haziran ayından itibaren bu kimyahanede çalıştığı anlaşılmaktadır⁷⁸. Kızılay Arşivi belgelerinden bu kimyahanede yapılan çalışmalarla ilgili bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre Mayıs 1917'de kimyahanede 67 adet idrar, 18 adet kan, 1 adet toprak, 1 adet bir çakı üzerinde kan lekesi aranması, 1 adet sabun, 1 adet alçı, 1 adet su tahlili olmak üzere toplam 90 adet kimyevi tahlil yapılmıştır. Bunların dışında yine 1917 Mayıs'ında kimyahanede bir kilo iki yüz gram da pepton yapılmıştır⁷⁹. Kimyager Necmettin, hizmetlerinden dolayı takdir edilmiştir. Nitekim Hastane Sertabibi Server Kâmil, Dersaadet Hilâl-i Ahmer Riyaseti'ne gönderdiği 1 Ocak 1918 tarihli yazıda bir buçuk seneye yakındır hastane kimyagerliğini ifa eden Necmettin Efendi'ye mükâfaten yirmi lira gönderilmesine müsaade buyurulmasını rica etmektedir⁸⁰.

Hastanenin Diğer Faaliyetleri

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin vilayet dâhilindeki diğer kurum, kuruluş ve insanlara yardımları da olmaktadır. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi, bölgedeki diğer hastanelere yiyecek tedarik etmekteydi. Mesela Nisan 1917'de Mütenevvia Hastanesi için sarf edilmek üzere 84 kilo kuru bamya Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nden alınmıştı⁸¹. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi ayrıca Sivas Amerikan Normal School adlı okulun talebi üzerine eşya yardımında bulunmuştu⁸².

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi, Şubat 1918'de Sivas Merkez Vilayet İnas Darüleytamı'nda (Kız Yetimhanesi) yirmiyi aşkın talebenin uyuz hastalığına yakalanması üzerine bu hastalığın önlenmesi için çaba sarf etmiştir. Bu çocukların tamamı şehit evladından olup bebek denilecek yaşlardaydılar. Mektepte tedavileri mümkün değildi. Hastalığın yayılmaması için haricte tedavileriyle mektebin temizlenmesine ihtiyaç duyuluyordu. Bunun üzerine Sivas Valisi Süleyman Necmi (Selmen) Bey devreye girmiş ve Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'nden bu çocukların hastanede tedavi edilmelelerini istemişti⁸³.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi, ordudaki hayvanlar arasında ortaya çıkan ruam salgınının yayılmasını da önlemeye çalışmıştır. Hastane, ruam aglütinasyonunun hayvanlara uygulanmasını etibba-yı baytariyeye (veteriner doktorlara) öğretmek üzere ordu tarafından uygun bulunan baytarlara

77 KA, 864/ 13, 5 Kânunusani (Ocak 1918).

78 KA, 221/ 156, 1 Kânunusani (Ocak 1918).

79 KA, 325/ 541, (t.y.).

80 KA, 221/ 156, 1 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

81 KA, 864/ 87, 18 Nisan 1333 (1917).

82 KA, 864/ 97, Teşrinievvel 1333 (1917).

83 KA, 864/ 62, 21 Şubat 1334 (1918).

bakteriyoloji uygulamasını göstermiştir⁸⁴. Diğer yandan Ziraat Müdürlüğü tarafından ihtiyaç duyulan ve ilaçlamada etkili bir madde olan göz taşının Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nden de temin edildiği görülmektedir. Sivas Vilayeti Ziraat Müdürlüğü'nün talebi üzerine⁸⁵, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi bu kuruma 10 kilo göz taşı vermiştir⁸⁶.

Bu gibi bazı yardımların dışında Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin cephedeki askerlere jest yaptığı da oluyordu. Örneğin, Ocak 1917'de cephe hattında bulunan Osmanlı gazilerine Sivas Hilâl-i Ahmeri'nin bir hediyesi olmak üzere kırk bin paketi efrada, 2.000 paketi zabıtana dağıtılmak üzere toplam kırk iki bin paket sigara ordu mıntıka müfettişliğine teslim edilmiştir⁸⁷.

Hastanenin Personel Durumu

I. Dünya Savaşı'nda sağlık kuruluşlarının en büyük sıkıntılarından biri personel azlığı olmuştur. Bu nedenle aynı ildeki hastaneler hatta çevre şehirdeki hastaneler arasında ihtiyaç olduğunda doktor alışverişleri olabilmekteydi. Aynı durum Sivas'ta da yaşanmaktaydı. Sivas'ın kazalarından olan ve III. Ordu'nun genel karargâhının bulunduğu Suşehri'nde portör (taşıyıcı) şahısların tedavisine hâlihazırdaki doktorlar yetişememekteydi. Bunun üzerine III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey, Sertabip Server Kâmil Bey'e gönderdiği 26 Mart 1917 tarihli yazıda Suşehri'nde portör (taşıyıcı) mesaisinin pek fazlaştığını bildirerek yardım için hastane doktorlarından Zeki Bey'in bir iki haftalığına Suşehri'ne gönderilmesini rica etmişti⁸⁸. Bu yazı üzerine Zeki Bey Suşehri'ne gönderilmiş ancak aradan bir ay geçmiş olmasına rağmen Sivas'a geri dönmemişti. Bunun üzerine Server Kâmil Bey, Tevfik Salim Bey'den Zeki Bey'in geri gönderilmesini istemiştir. Tevfik Salim Bey ise Zeki Bey'in Suşehri'ndeki işlerinin henüz bitmediğini, bu nedenle Zeki Bey'in kısa bir süre daha Suşehri'nde kalacağını cevap olarak vermiştir⁸⁹.

Geçici bir süre de olsa görev yeri değişen sağlık personelleri arasında Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Server Kâmil Bey de bulunmaktaydı. Server Kâmil Bey, III. Ordunun talebi⁹⁰ ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'nin uygun görmesi üzerine III. Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekâleti'ne tayin edilmişti⁹¹. Bunun üzerine Server Kâmil Bey 2 Nisan 1917'de III. Ordu Genel Karargâhı'nın bulunduğu Suşehri'ne doğru yola çıkarken Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimliği Vekâletini de geçici olarak idare memuru Hasan Tahsin Bey'e bırakmıştı⁹².

84 *Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

85 KA, 92/ 1, 6 Kânunuevvel 1333 (Aralık 1917).

86 KA, 92/ 1, lef: 1, (t.y.).

87 KA, 315/ 127, 3 Kânunusani 1332 (16 Ocak 1917).

88 KA, 325/ 298, 26 Mart 1333 (1917).

89 KA, 325/ 379, 28 Mayıs 1333 (1917).

90 KA, 714/ 68, 31 Mart 1333 (1917).

91 KA, 325/ 394, 1 Nisan 1333 (1917).

92 KA, 325/ 388, 1 Nisan 1333 (1917).

göz

Akademik
Bakış

177

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Server Kâmil Bey'den sonra Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi çalışanlarının III. Ordu bünyesinde geçici olarak istihdam edilmeleri devam etmişti. Bu kez Tabip Bakteriyolog Yüzbaşı Alâattin Efendi Ocak 1918'de geçici olarak III. Ordu Sıhhiye Riyaseti Sefaretliği'ne tayin edilmişti⁹³. Geçici görevlendirmelerin dışında Eylül 1917'de ise Sivas Hastanesi eczacısı Zihni Efendi, Kayseri Zincidere Hilâl-i Ahmer Nekahethanesi İdare Memurluğuna tayin edilmişti⁹⁴.

Sivas Sıhhiye Müdüriyeti'nin de Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi etibba (doktor) aileleri için yardımda bulunduğu olmuştur. Bu şekilde Sivas Sıhhiye Müdüriyetinden hastane idaresine Ocak 1918'de 244 kuruş⁹⁵, Şubat 1918'de ise 165 kuruş gönderilmiştir⁹⁶.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi çalışmalarından dolayı takdir de edilmekteydi. Nitekim III. Ordu Menzil Müfettişliği Sertabibi Fahri Bey, Mayıs 1917'de ikinci mıntıkadaki sıhhi müesseseleri teftişleri esnasında özellikle Sivas Hastanelerindeki mesai ve düzenli işlemleri daha bariz bir surette görerek sağlık çalışanlarına teşekkürlerini arz etmiştir⁹⁷. Ayrıca Doktor Server Kâmil Bey, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği görevindeyken Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin faaliyetlerini de çok yakından takip etmekteydi. Server Kâmil Bey, hastanede çok gayret eden ve liyakat gösterenlerin harp madalyalarıyla ödüllendirilmelerini istemiştir⁹⁸. Bunun dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne gönderdiği 27 Aralık 1917 tarihli bir telgrafla hastane heyetinin hizmetlerini takdir etmiştir. Hastane Sertabibi Doktor Server Kâmil de 2 Ocak 1918 tarihli bir yazı ile hastane heyeti adına Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne teşekkürlerini arz etmiştir.⁹⁹

Sivas Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı (Aşihane) ve Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi

1917 yılı başlarında Sıhhiye Müdür-i Umumisi (Genel Müdür) Dr. Adnan (Adıvar) kış döneminde alınan önlemleri incelemek amacıyla III. Ordu bölgesinde bir teftişte bulunmuştu. III. Ordu Sıhhiye Reisi Tefvik Salim (Sağlam) Bey'in de eşlik ettiği bu teftiş sonucunda bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için Sivas'ta yeni bir Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı (Aşihane) ve Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi'ne ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştı. Sivas'ta böyle bir müessesenin kurulmak istenmesinin nedenleri Sivas'ın Anadolu merkezinde bulunması ve doğu yörelerinde meydana gelen kuduz vakalarının İstanbul'daki tedavi kuruluşlarına ulaştırılmasındaki zorluklardı. Müessesenin aynı zamanda bakteriyoloji ihtiyaçlarına cevap veren bir yapıda olması da planlanmıştı. Müessesenin binası olarak da Ceditkebir (Bezirci) Mahalle-

93 KA, 864/ 24, 16 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

94 KA, 44/ 203, 10 Eylül 1333 (1917).

95 KA, 864/ 7, 2 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

96 KA, 864/ 50, 4 Şubat 1334 (1918).

97 KA, 325/ 571, 20 Mayıs 1333 (1917).

98 KA, 325/ 566, 19 Temmuz 1333 (1917).

99 KA, 864/ 4, 2 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

si'nde iki katlı ve on beş odası bulunan bir Ermeni evi belirlenmişti¹⁰⁰.

Bu Ermeni evinin geçici olarak kullanıldığı veya hiç kullanılmadığı görülmektedir. Çünkü 1917 Mart ayında yeni bir Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı ve Dâü'l-Kelb Tedavihanesi binasının inşaatına başlanmıştır. Fakat bu inşaat savaş şartları, ödeneğin zamanında ve yeteri kadar gelmemesi nedeniyle yavaş ilerlemektedir. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey, İstanbul Hilâl-i Ahmer Riyaseti'ne gönderdiği 1 Nisan 1917 tarihli yazıda bu zorluklar üzerinde durduktan sonra o ana kadar inşaatına 200 liraya yakın bir meblağ harcanan Aşihane ile Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'nin on güne kadar tamamlanmasının umulduğunu belirtmiştir¹⁰¹. Bu süreçte Üçüncü Ordu Sıhhiye Reis Vekili görevine getirilen Server Kâmil Bey¹⁰², bu kez Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabipliği Vekâleti'ne 6 Nisan'da gönderdiği telgrafta Dâü'l-Kelb Tedavihanesi işlerinin pek ağır gittiğini belirterek inşaatın on güne kadar son bulmaması durumunda sertabibi görevinden azledeceğini ifade etmiştir¹⁰³. Server Kâmil Bey'in bu tehditkâr sözleri aslında savaş ortamında artık bir saniye bile beklenilmeye tahammülün olmadığını da ortaya koymaktaydı.

Server Kâmil Bey'in önerdiği 10 gün içerisinde değil ancak 25 gün içinde Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi ve Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarının (Aşihane) açıldığını görmekteyiz. Resmî açılışa vali, askerî ve mülkî memurlar ile şehir halkı katılmıştı. Artık Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde çiçek aşısı üretilmeye başlanmıştır¹⁰⁴. Dâü'l-Kelb Tedavihanesi ve Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı denilen bu müessesenin özellikle orduda kuduz vakalarının artması üzerine Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sıhhi Heyeti aracılığıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından ortaklaşa tesis edildiği görülmektedir¹⁰⁵. Müessese, ordunun ve Hilâl-i Ahmerin yardımıyla 31.237 kuruşluk bir masraf yapılarak meydana getirilmişti. Müessesenin başına ise Dr. Asım Bey getirilmişti¹⁰⁶. Aşı müstahzarı (hazırlayıcısı) olarak da Hamdi Efendi ilave memuriyet olarak 150 kuruş maaşla tayin edilmişti¹⁰⁷. Dr. Asım Bey ve Hamdi Efendi'nin dışında 4 aşı memuru, 1 hademe ve 1 güvenlik memuru daha müessesede görev yapmaktaydı. İlerleyen dönemde Müdüriyet-i Umumiye'den gönderilen Dr. İsrail Efendi Sivas'a geleerek aşı hazırlama vazifesine başlamıştır. Bu görevlilerin aylık maaş miktarı ise 2.650 kuruştur. Aşihanenin 1917'de ki toplam masrafı ise yaklaşık 16.000 kuruşu bulmuştur¹⁰⁸.

1917 Mayıs ayı ortalarında hâlâ III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili olarak

100 Aksu, *a.g.m.*, s. 261.

101 KA, 325/ 389, 1 Nisan 1333 (1917).

102 KA, 325/ 394, 1 Nisan 1333 (1917).

103 KA, 325/ 412, 6 Nisan 1333 (1917).

104 KA, 587/ 196, 9 Mayıs 1333 (1917).

105 *Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

106 Aksu, *a.g.m.*, s. 261.

107 KA, 325/ 592, 25 Mayıs 1333 (1917).

108 Sağlam, *a.g.e.*, s. 301.

görsel

Akademik
Bakış

179

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

görev yapan Server Kâmil Bey, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Asım Bey'e gönderdiği 14 Mayıs tarihli yazıda şimdiye kadar ne kadar çiçek aşısı çıkarılabildiğinin ve kaç günde ne kadar verilebileceğinin süratle bildirilmesini istemektedir¹⁰⁹. Bu süre zarfında Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarında ne kadar çiçek aşısı üretildiğine dair bilgiler bulunmasa da Server Kâmil'in bu bilgi talebi aşı üretim işlerinin sıkı takip edildiğini göstermekteydi. 1917 Haziran ayından itibaren 1917'nin sonuna kadar aylık olarak üretilen çiçek aşısı miktarları ise şu şekildedir:

Haziran	44.200
Temmuz	176.350
Ağustos	33.500
Eylül	196.065
Ekim	183.460
Kasım	74.135
Aralık	134.110
Toplam	841.820¹¹⁰

Tablodan da görüldüğü üzere Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarı'nda 1917'nin son 7 ayında 841.820 kişilik çiçek aşısı üretilmiştir. Bazı aylarda aşısı üretiminin ise 200.000'lere kadar çıktığı görülmektedir.

Sivas Aşıhanesi'nde sadece ordu için 1.169.810 kişilik çiçek aşısı üretilmiştir¹¹¹. Sivil halka ise bir kısmı İstanbul'dan gönderilenler de dâhil olmak üzere Sivas vilayeti dâhilinde 532.685 kişiye çiçek aşısı yapılmıştır. Bu, o sırada 1.042.000 nüfusu olan Sivas'taki halkın %51'ine çiçek aşısı yapıldığı anlamına gelmektedir¹¹². Bu sayıyı dikkat bir hadisedir.

Sivas Daü'l-Kelb Tedavihanesi hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. Daha önce belirtildiği üzere Daü'l-Kelb Tedavihanesi de Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı ile birlikte Mayıs 1917'de açılarak faaliyete başlamıştı. Daü'l-Kelb Tedavihanesi'ne iaşesi hastaneden sağlanmak üzere 20 yatak konulmuştu. Kuduz hastalığı ile ilgili Sivas'ta yapılan bu çalışmalarla doğu yörelerinde kuduz hastalığına yakalananların tedavi için İstanbul'a kadar

109 KA, 325/ 535, 14 Mayıs 1333 (1917).

110 Sağlık, a.g.e.,s. 301.

111 *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 81.

112 Sağlık, a.g.e.,s. 118, 307.

gönderilmesine gerek kalmamıştır¹¹³. İlerleyen süreçte bu müessesenin daha işlevsel hale gelmesi için Dersaadet Daü'l-Kelb Müdürü Dr. Haim Naum Bey Sivas'a gönderilmiştir. Müessesede Haziran 1917'den itibaren yılsonuna kadar 7 aylık süreçte 87 adet hasta kuduz tedavisi görmüştür. Bu hastalardan birisi de vefat etmiştir¹¹⁴.

Sivas Daü'l-Kelb Tedavihanesi çevre şehirlerin de kuduz hastalıklarına tedavisine cevap vermekteydi. Mesela 25 Ağustos 1917'de Canik Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Raşit tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda kuduz köpek tarafından ısırıldığı anlaşılan üç çocuğun Sivas'ta açılan Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'ne gönderildiği bildirilmekteydi.¹¹⁵ Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'ne tedavi için gönderilenlerden biri de Ba'lebek ahalisinden İskender'di. İskender, Dördüncü Ordu Kumandanlığının emir ve tensibi üzerine Yozgat'a sevk edilmiş biriydi. Burada bir kuduz köpek tarafından ısırılmıştı ve mahallî tabip tarafından tedavi için Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'ne gönderilmesine lüzum görülüyordu. Yozgat Mutasarrıflığı bir yazısında bu durumu Ankara Valiliğine bildirmişti ve Ankara Valiliği'nden verilen cevapta İskender'in kuduz köpek tarafından ısırıldığına kanaat getirilirse tedavisinden sonra iade edilmek üzere Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'ne gönderilmesi uygun bulunuyordu. Ankara Valiliği malumat vermek amacıyla bu hadiseden 1 Ocak 1918'de Dâhiliye Nezareti'ni de haberdar etmişti¹¹⁶.

Sivas Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı Sivas, Harput, Erzurum, hatta Diyarbakır ve Bitlis vilayetleriyle Kayseri Sancağı'nın aşı ihtiyacına cevap vermiştir. Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi ise Sivas, Harput vilayetleriyle Erzurum Vilayeti'nin batı kısmı ve Kayseri Sancağı'nın ihtiyacını karşılamaya kifayet etmektedir¹¹⁷.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Samsun'a Nakledilmesi ve Diğer Kurumların Durumu

1917 Mart ve Kasım aylarında meydana gelen Rus ihtilalleri neticesinde Türk-Rus cephesinde savaş durma noktasına gelmişti. Nitekim Aralık 1917'de mütarekeler de imzalanınca Türk-Rus Savaşı sona ermişti. İşte bu sıralarda Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin yatak adedinin yüze indirilmesi gündeme gelmişti. III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey, Harbiye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi'ne gönderdiği 28 Ocak 1918 tarihli yazıda Hastanenin şimdilik yüz yatağa indirilmesinin uygun olmadığını, gelecekte ordunun ileri hareketi hâlinde Hilâl-i Ahmer Hastanelerini ileri almak istemediğini belirtmiştir. Bu yazıdan Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey de haberdar edilmişti¹¹⁸.

113 *Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

114 Sağlam, *a.g.e.*, s. 301-302.

115 BOA, DH.ŞFR, D: 561, G: 76, 25 Ağustos 1333 (1917).

116 BOA, DH.EUM.KLU, D: 13, G: 7, 1 Kanunusani 1334 (Ocak 1918).

117 Sağlam, *s.g.e.*, s. 302.

118 KA, 864/ 39, 28 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

görsel

Akademik
Bakış

181

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

12 Şubat 1918 tarihinden itibaren Kafkas Cephesi'nde Türk ileri harekâtının başlaması üzerine ise Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Samsun'a nakledilmesi kararlaştırılmıştı. Hastanenin buraya nakledilmesindeki amaç sahilden yapılacak Türk ileri harekâtındaki askerlerdeki yaralı ve hastalara daha kolaylıkla yardımcı olunmasıydı¹¹⁹. Hastaneye ait malzeme ve sağlık memurlarının Samsun'a ulaşmaları için de gerekli nakliye vasıtaları tahsis edilmişti¹²⁰. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Samsun'a nakli mümkün olmayan malzemeleri ise Sivas'ta Mütenevvia Hastanesi'ne bırakmıştı¹²¹. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil ile hastane heyetinin ise 21 Mart 1918'de Samsun'a vardıkları görülmektedir¹²². Hastane artık Samsun'da görevini ifa etmeye devam edecekti.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Samsun'a nakledilmesinden sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sivas'taki faaliyetlerinde eskiye nazaran bir durgunluk yaşanmıştı. Ancak Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1917'de Sivas'ta tesis ettiği Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı (Aşihane); I. Dünya Savaşı sırasında, Milli Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sivas'ta faaliyetlerine devam etmiştir. 1928 yılında Ankara'da Hıfzıssıhha müessesesinin kurulmasından sonra bu kurum da Ankara'ya taşınmıştır. 1917 yılında Sivas'ta faaliyete başlayan bu müessese 1928 yılına kadar Türkiye'nin en büyük aşı üretim merkezlerinden birisi olarak faaliyet göstermiştir. Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi bölümü ise 1940'lı yıllara kadar çalışmalarını devam ettirmiştir¹²³.

Sonuç

1914'ün başlarından itibaren Sivas Vilayetine bağlı bir kaza olan Aziziye'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerinden bahsedilebilir. Ancak Sivas merkezde Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin I. Dünya Savaşı başlamasından hemen sonra Vali Muammer Bey'in çabalarıyla Kasım 1914'te kurulduğu görülmektedir. Merkez şubenin kurulmasından sonra kazalardaki teşkilatlanma daha da hızlanmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'ndeki şubeleşmesi II. Meşrutiyet'in ilanı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda olmak üzere üç dönemde daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Sivas'ta ise I. Dünya Savaşı döneminde bu şubeleşme meydana gelmiştir. Bunun en önemli nedeni Sivas'ın Kafkas Cephesi'nin hemen gerisinde çok önemli bir noktada olmasından kaynaklanmaktaydı.

Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin kurucu üyeleri arasında diğer vilayetlerdeki şubeler ile paralel olarak başta vali, kaymakam, jandarma komutanı olmak üzere üst düzey memurlar bulunmaktaydı. Ancak 1911'den itibaren kurulan diğer vilayetlerdeki şubelerdeki Gayrimüslim unsurların sayısıyla kıyaslandığında Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin kurucu üyeleri arasında bu

119 *Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

120 *Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, s. 50.

121 KA, 864/ 92, 31 Mayıs 1334 (1918).

122 KA, 864/ 106, 21 Mart 1334 (1918).

123 Aksu, *a.g.m.*, s. 262-263.

sayının daha az olduğu görülecektir. Bunun en önemli nedeni olarak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını takip eden süreçteki Ermeni isyanları ve bunun sonucunda gerçekleşen tehcir kanunu ile Ermenilerin bölgeden uzaklaştırılmış olması söylenebilir. Ancak böyle bir ortamda gayrimüslimlerin de şubenin kurucu üyeleri arasında yer alması dikkat çekici bir durumdur.

I. Dünya Savaşı süresinde Sivas'taki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerini Kafkasya Cephesi'ndeki gelişmeler doğrudan etkilemiştir. Cephe açılır açılmaz Sivas'ta da bir Hilâl-i Ahmer Hastanesi açılmıştır. Bu hastane 1916'nın ortalarına kadar Kafkas Cephesi'ndeki yaralı ve hasta askerlerle sivil halkı tedavi etmiştir. 1916'nın şubat ayından itibaren Kafkas Cephesi'nde Trabzon, Erzurum ve Erzincan'ın işgali üzerine bu bölgelerdeki diğer sağlık kuruluşları gibi Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti de hastanesiyle birlikte Sivas'a gelmiştir. Artık bu tarihten itibaren Sivas, 4.000 kişilik yatak kapasitesi ile Kafkas Cephesi'nin sağlık üssü olmuştur. Bu süreçte aynı zamanda Erzurum'da bulunan Aşı Dârü'l-İstihzarı (laboratuvarı) da Sivas'a nakledilmiş ve kolera, dizanteri, tifo ve lekeli humma (tifüs) aşuları üretilmeye başlanmıştır. Bu kurumların dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas'ta Mayıs 1917'de Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı (Aşıhane) ve Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi kurarak hem çiçek hem de kuduz ile etkin mücadele de bulunmaya çalışmıştır. Böylece Sivas adeta bölgenin aşı üretim ve kuduz hastalıklarının tedavisi merkezi haline gelmiştir. Aşıhane- de sadece ordu için 1 milyondan fazla çiçek aşısının üretildiğini söylemek bu kurumların önemini ortaya koyması açısından yeterlidir. Ayrıca Sivas Hilâl-i Ahmer Hastaneleri Başhekimi Bakteriyolog Server Kâmil Bey'in de bu süreci iyi bir şekilde idare ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, kurumlarıyla sadece ordunun ihtiyacını görmemiş, savaş ortamında Sivas'a gelen on binlerce mültecinin sağlık ve işe meseleleriyle ilgilenmiş yetim çocuklar için eytamhane inşa ederek onların korunmasını sağlamıştır. Ayrıca Sivas'ta ahalide ortaya çıkan başta lekeli humma, kolera ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Cemiyet yine ön plana çıkmış, yüzbinlerce kişiye yakalandıkları hastalıklarla ilgili aşılarını yapmıştır. Bunların dışında Sivas Esir Kampı'nda tutulan esirlerle ilgili sağlık ve diğer meselelerle yine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ilgilenmiştir.

1918'de Kafkasya Cephesi'ndeki gelişmeler bu kez Sivas'ın sıhhi açıdan önemini azaltacaktır. Nitekim Şubat 1918'de Kafkas Cephesi'nde Türk ileri harekâtının başlamasıyla Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Samsun'a nakledilmiştir. Bu olay ile Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki etkinliği eskiye nispetle azalmıştır. Ancak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin tesis ettiği Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı ve Dâü'l-keleb Tedavihanesi, hastanenin Samsun'a naklinden sonraki süreçte de faaliyetlerini sürdürmüştür. 1928'de Ankara'da Hıfzıssıhha müessesesi kurulunca Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı da Ankara'ya nakledilmiştir. Yine Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'nin de 1940'lı yıllara kadar Sivas'ta faal olduğu görülmektedir.

görsel

Akademik
Bakış

183

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

I. Dünya Savaşı'nda işgal edilmeyen bir şehir olan Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; hastane, aşı üretim tesisleri ve kuduz tedavihanesi gibi kurumlar ile yoğun bir çalışma göstererek hem ordunun hem de bölge insanların ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli aşı üretim merkezi olan Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün temelini de I. Dünya Savaşı sırasında Sivas'ta kurulan Hilâl-i Ahmer Aşıhanesi'ndeki tecrübeler ile atıldığı vurgulanmalıdır.

Kaynaklar

Arşivler

Kızılay Arşivi (KA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Hariciye Siyasi Kalemi (HR.SYS)

Salname, Rapor ve Süreli Yayınlar

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331), Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, (t.y).

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani 1337/Kasım 1921, Sayı: 3.

Türkiye Hilâl- i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl- i Ahmer Meclis- i Umumisine Takdim Edilen (1335- 1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1339.

Kitap, Makale ve Tezler

ADA, Hüsnü, *İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

ADA, Hüsnü, *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

AKKOR, Mahmut, *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları Kralın Eser Askerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

AKSU, Murat, "Sivas Telkhihanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi", *VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği)*, edit. Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul 2006, s. 259-264.

ARSLAN, Nebahat Oran, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, c. II/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

İLTER, Aziz Samih, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Hatıraları*, yay.haz. Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

KARATEPE, Mustafa, "I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Tifisle Mücadele", *Yeni Tıp Ta-*

görsel

rihi Araştırmaları, Sayı: 8, 2002, ss. 107-162.

KESBİÇ, Kerem, *Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1922)*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

KIRAN, Kemal, Çorum'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1932), Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928), yay.haz. Murat Uluğtekin, M..Gül Uluğtekin, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2013.

ÖĞÜN, Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkîye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 1. Cilt, Yörük Basımevi, İstanbul 1976

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul 1981.

ÖZER, Sevilay, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Bellekten*, C. 80, no. 287, Nisan 2016, s. 219-260.

POLAT, Mehmet, "*Hilâl-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007.

SAĞLAM, Tevfik, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askerî Matbaa, İstanbul 1941.

SARI, Buket, "*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2010.

SARI, Mustafa, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Amasya'daki Faaliyetleri (1919-1925)" 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019*, Amasya, 2021, s. 1453-1481.

SARI, Mustafa, *İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, Babıalî Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

Server Kâmil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, Matbaa-i Vilâyet, Sivas, 1333 [1917].

SÖĞÜTDERE, Tuğba, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kütahya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2012.

ÜÇER, Müjgân, "1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 17, Yıl: 2011, s. 31-42

YILDIRIM, Cevriye, "*Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İzmir Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1911-1945)*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2013.

ZENGİN, Rifat, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Ertuğrul Sancağı'ndaki Faaliyetleri (1912-1930)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2020.

Extended Abstract

The Red Crescent Society in the Ottoman Empire was established on 11 June 1868 with the efforts of Colonel Doctor Abdullah Beg. The Society, which remained idle during the period of Abdulhamid II, was revived after the declaration of the Constitutional Monarchy. Following this, the Red Crescent entered a rapid organizational process in almost all cities of the Ottoman country. World War I was an important step in the organization of the society. The Sivas Red Crescent Society was also established in this process.

The Sivas Branch of Red Crescent Society was established in November 1914 by the efforts of Sivas Governor Muammer Beg. Then, the Society started its activities by establishing branches in the districts of Kangal, Tokat, Reşadiye, Niksar, Erbaa, Zile, Zara, Yıldızeli (Yenihan)

görsel

Akademik
Bakış

185

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

within the Sivas Province. State officials such as the governor, district governor, gendarmerie commander, health director assumed important duties in the organization of the society both in the central branch of Sivas and in the districts. Apart from this, there were no non-Muslim elements among the founders and members of the branches compared to other branches established between 1911-1914. The most important reason for this was the Armenian revolts during the First World War and the expulsion of the Armenians from the city in accordance with the Law on Dispatch and Settlement in the following period.

During the First World War, the Red Crescent Hospital was the basis of the activities of the Red Crescent Society in Sivas. It was established on December 1, 1914, in the first days of the First World War. The fact that Sivas was just behind the Caucasian Front is one of the most important reasons for the establishment of this hospital. Until the end of 1915, Sivas Red Crescent Branch spent approximately 560 liras for the hospital. Approximately 1,000 patients were treated at Sivas Red Crescent Hospital until the end of 1915. Typhus, dysentery and bronchitis were leading among these diseases.

Changes in the Caucasian Front also directly affected the activities of the Red Crescent Society in Sivas. With the occupation of cities such as Trabzon, Erzurum and Erzincan by the Russians from the beginning of 1916, the health institutions in these places were transferred to Sivas. Thus, Sivas has become the most important health base of the 3th Army. Especially, Erzurum Red Crescent Hospital headed by Server Kamil Beg, and Vaccine Laboratory, achieved significant success in Sivas. In the Vaccine Laboratory, cholera, dysentery, typhoid and typhus vaccines were produced for the military and civilian population. Apart from these, due to the need, the Smallpox Vaccine Laboratory and the Rabies Treatment Centre were opened in Sivas in May 1917. By the end of 1917, approximately 850,000 vaccines were produced in the Smallpox Vaccine Laboratory. In the same period, 87 patients were treated in the Rabies Treatment Centre.

The developments in the Caucasus Front in 1918 reduced the importance of Sivas in terms of health. With the start of the Turkish forward operation in the Caucasus Front in February 1918, Sivas Red Crescent Hospital was transferred to Samsun. With this event, the Red Crescent Society lost its effectiveness in Sivas. However, the Smallpox Vaccine Laboratory and the Rabies Treatment Centre, continued its activities in Sivas during the National Struggle and the Republican period.

In Sivas, a city that was not occupied during World War I, the Red Crescent Society tried to respond to the needs of both the army and the people of the region by working intensively with institutions such as hospitals, vaccine production laboratories and rabies treatment centre.

görsel